

Odpowiedzialność rodziców za kształtowanie się tożsamości seksualnej dziecka

W świetle współczesnych badań naukowych, zwłaszcza z zakresu seksuologii i antropologii, tożsamość seksualna nie jest stanem, który został dany człowiekowi wraz z jego narodzinami, ale jest rzeczywistością złożoną, która kształtuje się w ramach długiego procesu, przebiegającego na różnych płaszczyznach. Podobnie jak seksualność, która przejawia się w wymiarze biologicznym, psychicznym i społecznym życia człowieka, kształtowanie się tożsamości seksualnej dokonuje się na tych płaszczyznach. Występujące w tych obszarach różne czynniki wywierają wpływ na formowanie się tożsamości seksualnej dorastającego dziecka. Niektóre z nich są niezależne od postaw i działań człowieka, inne zaś uwarunkowane są jego postępowaniem. W związku z tym można mówić o odpowiedzialności człowieka za kształtowanie się tożsamości seksualnej dojrzewającego dziecka. Chodzi zwłaszcza o odpowiedzialność rodziców, bo to oni mają największy wpływ na dziecko w okresie kształtowania się jego tożsamości osobowej, której istotnym elementem jest tożsamość seksualna¹.

Zamierzeniem niniejszego tekstu jest ukazanie głównych aspektów problemu odpowiedzialności rodziców za kształtowanie się tożsamości seksualnej dziecka. Odpowiedzialność oznacza uświadomienie i zobowiązujące przyjęcie przez osobę zadań w określonym obszarze życia. Chodzi o osobistą postawę rodziców zobowiązującą do określonego działania, którego ukierunkowanie i konsekwencje od nich zależą, a która dochodzi do głosu w ich prawidłowo ukształtowanym sumieniu (por. Korff, Wilhelms, 2003, k. 1909; Holotik, 1990, s. 821–822). W odniesieniu do kształtowania się tożsamości seksualnej dojrzewającego dziecka mamy do czynienia z postawą rodziców, która jest zarówno uświadomieniem istotnych zobowiązań i zadań w ramach tego procesu, jak i przypisaniem im konsekwencji wynikających z takich czy innych sposobów postępowania. Z tej racji, że tożsamość seksualna kształtuje się na trzech wspomnianych płaszczyznach: biologicznej, psychicznej i społecznej, także elementy odpowiedzialności rodziców w tym zakresie zostaną przedstawione w wymienionych obszarach życia człowieka.

¹ Pomimo iż odróżnia się tożsamość seksualną, odnoszoną głównie do płaszczyzny biologicznej i psychicznej od tożsamości płciowej, dotyczącej postaw i ról społecznych związanych z płcią, w niniejszym tekście zostaje użyte pojęcie tożsamość seksualna, rozumiana jako rzeczywistość obejmująca wszystkie trzy wspomniane wymiary. Por. E. Meistermann-Seeger (1972, k. 264).

1. Płaszczyzna biologiczna

Podstawową płaszczyzną kształtowania się tożsamości seksualnej człowieka jest warstwa biologiczna. To tam dokonuje się ten proces, zwłaszcza pod wpływem czynników genetycznych i hormonalnych. W świetle badań z zakresu nauk przyrodniczych, głównie psychologa i seksuologa J.W. Moneya (1921–2006), kształtowanie się tożsamości seksualnej człowieka na płaszczyźnie biologicznej dokonuje się w ramach związku między gruczołami płciowymi, odpowiednimi hormonami, strukturami anatomicznymi oraz zachowaniem seksualnym. W przypadku prawidłowego przebiegu rozwoju prenatalnego dziecka, zarówno męski jak i żeński płód rozwija się w środowisku żeńskich hormonów płciowych matki. Kształtowanie się płodu męskiego następuje dzięki hormonom męskim, które są produkowane przez jego gruczoły płciowe. Na tym poziomie dokonuje się zróżnicowanie mózgu, szczególnie zaś seksualnie dymorficznego jądra przysadki podwzgórza mózgu².

Jak wykazały badania prowadzone na zwierzętach, w przypadku, kiedy w okresie prenatalnym występuje zbyt mało hormonów męskich, to osobniki męskie szczurów i psów wykazują żeńskie zachowania. Odwrotnie zaś, żeńskie osobniki wykazują męskie zachowania w przypadku, kiedy przed narodzinami były poddane działaniu nadmiernej dawki hormonów męskich. Wnioski z badań prowadzonych na zwierzętach często odnoszone są do człowieka. Mówi się wówczas o syndromie adrenogenitalnym, albo syndromie odporności androgeny. W przypadku syndromu adrenogenitalnego w okresie prenatalnym, kora nadnerczy z racji defektu genetycznego, zamiast kortyzonu produkuje hormon androgeniczny. W przypadku dziewczynek prowadzi to do psychoseksualnej maskulinizacji, która w okresie późniejszym może przejawiać się zainteresowaniem zabawkami i gramy typowymi dla chłopców oraz tym, że ich kobiecość nie daje im poczucia zadowolenia. W przypadku syndromu odporności androgeny mamy do czynienia z prenatalnym rozwojem demaskulinizującym. Pomimo męskiej płci chromosomicznej, braku macicy i jajników, osoby takie mogą posiadać genitalia żeńskie, a na płaszczyźnie psychoseksualnej są zdemaskulinizowane i w swoich zachowaniach nie różnią się od chromosomicznie prawidłowo rozwiniętych kobiet (Lang, 2010, s. 99).

W latach 70. XX w. przeprowadzono badania, które podkreśliły znaczenie wpływu hormonów seksualnych na centralny system nerwowy człowieka i jego rozwój psychoseksualny. Współcześnie przyjmuje się, że mózg człowieka jest określony seksualnie. Oznacza to, że można mówić o mózgu męskim i żeńskim, które są w pewnym

² H. Lang (2000, s. 99). Więcej na temat przebiegu tego procesu zob.: J. Burri (1977, s. 64–76); G. Russo, (2004, s. 112–113); J. Huber (1998, s. 32–34).

sensie dwoma wariantami biologicznymi tego samego organu. W komórkach nerwowych zawarte są receptory dla androgenów i estrogenów oraz systemy enzymatyczne metabolizmu hormonów seksualnych, podobnie jak w genitaliach. Stąd można mówić o pozaseksualnych źródłach zróżnicowanych zachowań seksualnych mężczyzny i kobiety. Zróżnicowana struktura pewnych obszarów mózgu warunkuje odmienne zachowania mężczyzn i kobiet, co jest uzależnione od wpływu hormonów na centralny system nerwowy, zwłaszcza w okresie prenatalnym (Faggioni, 2010, s. 118).

Współcześnie techniki badawcze pozwalają m.in. na ukazanie zróżnicowanego sposobu funkcjonowania mózgu męskiego i żeńskiego w zakresie odporności na stres, przeżywania emocji, reakcji na przyjemności, zmiany humoru czy zdolności do podejmowania decyzji. Wpływ steroidów na centralny system nerwowy w okresie prenatalnym w szczególności dotyczy seksualności, zarówno na płaszczyźnie somatycznej, oddziałując na podwzgórze charakteryzujące dynamikę postaw hormonalnych dorosłych, jak też na płaszczyźnie psychicznej, przyczyniając się wraz z wychowaniem do określenia orientacji seksualnej. Wyjaśniając biologiczne aspekty kształtowania się tożsamości seksualnej człowieka, należy unikać błędu redukcji seksualności do determinizmu neuroendokrynologicznego, ale nie można też zapomnieć, że dyspozycje morfologiczno-funkcjonalne składają się na ciągłość i wszechstronność ludzkiej seksualności, a predyspozycje biologiczno-psychiczne głęboko współdziałają z wpływami pochodzącymi z wychowania i środowiska. U podstaw tożsamości seksualnej leży proces współdziałania środowiska wychowawczego ze strukturami biologicznymi, które przejawiają się na różnych płaszczyznach, począwszy od programu genetycznego, przez centralny system nerwowy, decydujący wpływ hormonów seksualnych, aż po fenotyp. Tożsamość seksualna kształtuje się na drodze wzajemnego oddziaływania licznych czynników biologiczno-społecznych (Faggioni, 2010, s. 118–119; Russo, 2004, s. 112–113).

Wspomniany Money, który zajmował się badaniem czynników biologicznych seksualności, twierdzi, że pierwszym i decydującym krokiem w kierunku odkrycia tożsamości seksualnej i ściśle z nią związanego zróżnicowania płciowego jest samookreślenie się dziecka jako męskie lub żeńskie. Dokonuje się to jednak w zgodzie z jego biologiczną i przypisywaną mu płcią oraz zawiera zarówno świadome, jak i nieświadome komponenty. Większość współczesnych badań potwierdza, że zróżnicowanie płciowe jest obserwowalne pod koniec pierwszego roku życia i w przypadku zaistnienia prawidłowych uwarunkowań zostaje zakończone około trzeciego roku życia (Lang, 2010, s. 99–100; Meistermann-Seeger, 1972, k. 262–263). Tożsamość seksualna jest zatem produktem końcowym łańcucha dymorficznie uwarunkowanych etapów rozwoju seksualnego, przy czym na początku każdej fazy

organizm jest bipotencjalny. Kod chromosomiczny należy rozumieć jako gotowość do ukształtowania określonej świadomości i roli płciowej (Burri, 1997, s. 67).

Trudno jest wskazać na konkretne wymiary odpowiedzialności rodziców za proces kształtowania się tożsamości seksualnej ich dziecka na płaszczyźnie biologicznej, gdyż na tym polu ich działania są ograniczone. Z tej racji, że większa część tego procesu dokonuje się w okresie prenatalnym dziecka, a prawidłowość przebiegu rozwoju prenatalnego jest decydująca dla dalszych etapów rozwoju człowieka (także w zakresie kształtowania się jego tożsamości seksualnej), odpowiedzialność rodziców na tej płaszczyźnie ogólnie oznacza troskę o prawidłowy przebieg ciąży, unikanie tego wszystkiego, co zakłóca prawidłowy jej przebieg, a w dalszej perspektywie dbałość o rodziców o własne zdrowie przed zaistnieniem ciąży (Gruszka, 2012, s. 41–55). Chodzi głównie o unikanie czynników wpływających negatywnie na gospodarkę hormonalną, która ma duże znaczenie dla kształtowania się biologicznych podstaw tożsamości seksualnej³.

Warto wspomnieć, że badania psychoneuroendokrynologiczne dowodzą, iż hormon zwany oksytocyną odgrywa ważną rolę zarówno przy podnieceniu i odprężeniu seksualnym, zapoczątkowaniu porodu, wydzielaniu się mleka u matki w okresie karmienia piersią, ale także w odniesieniu do procesów: kształtowania się postawy rodzicielskiej troski o dziecko, umacniania więzi międzyludzkich, wierności i zachowań prospołecznych. Działanie tego neuropeptydu redukuje lęki i stres, wspiera postawy jednoczenia się z innymi oraz pozytywnie oddziałuje na zdrowie i samopoczucie człowieka. Psychospołeczne obciążenia i stresy mogą osłabiać system immunologiczny i przez to prowadzić do choroby. Z kolei psychiczne dobre samopoczucie może mieć pozytywny wpływ na system immunologiczny, a przez to działanie prewencyjne i terapeutyczne (Sautermeister, 2011, s. 120–121). Uwagi te potwierdzają ścisły związek aspektów biologicznych i psychicznych, będących podstawą kształtowania się tożsamości seksualnej człowieka, a także wskazują na jeszcze jeden wymiar odpowiedzialności rodziców w tym względzie w okresie prenatalnym, jakim jest troska o dobre samopoczucie i unikanie stresu.

2. Płaszczyzna psychiczna

Kształtowanie się tożsamości seksualnej na płaszczyźnie psychicznej próbuje się wyjaśniać w oparciu o różne teorie, które zwracają uwagę na znaczenie identyfikowania się dojrzewającego człowieka z rodzicami. Przykładowo w świetle koncepcji psychoanalizy S. Freuda (1856–1939), w tzw. fazie falliczno-edypalnej, kiedy człowiek

³ Negatywny wpływ może wywierać stosowanie antykoncepcji hormonalnej (por. E. Lichtenberg-Kokoszka, 2011, s. 333–346; Prusak, 2009, s. 39–50).

odkrywa różnice anatomiczne, dochodzi do tego, że chłopak identyfikuje się ze swoim ojcem z zamiarem, aby w przyszłości stworzyć związek z kobietą. Spełnianie nakazów i zakazów ojca staje się konstytutywne dla superego. Na skutek procesu utożsamienia się z ojcem (który ukierunkowuje na to, co męskie), chłopak przejmuje typowo płciowe sposoby zachowania ojca. U dziewczynki proces ten przebiega odwrotnie, gdyż pierwotne związanie i identyfikacja z matką zostają zerwane w nadziei, aby w przyszłości mieć za przedmiot miłości innych mężczyzn niż ojciec (Lang, 2010, s. 99).

Jedną z nowszych teorii z zakresu psychoanalizy, rozwiniętą przez amerykańskiego psychiatrę R. Stollera (1924–1991) i nawiązującą do tezy R. Greensona (1911–1979) o de-identyfikacji, wyjaśnia, że w przypadku chłopców kształtowanie się tożsamości seksualnej dokonuje się przez zerwanie chłopca z pierwotną i symbiotyczną identyfikacją z matką. Celem tego zerwania jest utożsamienie się z osobą płci męskiej. Kształtowanie się tożsamości płciowej u dziewczynek jest łatwiejsze, gdyż nie musi ona zmienić pierwotnego przedmiotu identyfikacji. Zdaniem Stollera, skłonność mężczyzn do bycia jednostką silną, niezależną, twardą, okrutną, wrogą wobec kobiet, a czasami nawet perwersyjną w zachowaniach, jest reakcją na lęk przed regresywną siłą, która powstaje w związku z zakończeniem symbiotycznej jedności z matką (tamże).

Obok koncepcji psychoanalitycznych istnieją także psychospołeczne modele wyjaśniające proces kształtowania się tożsamości seksualnej człowieka, który jest rozumiany jako społeczne uczenie się ról. W opisanym modelu rodzice przedstawiają dzieciom wzory ról płciowych i nagradzają je za spełnianie roli zgodnej z płcią. Model uczenia się ról posiada także nowsze ujęcia psychoanalityczne, które ukazują ojca nie jako niebezpiecznego rywala, ale jako pomoc w procesie indywidualizacji. Rezultaty badań ujawniają, że u chłopców, u których można zaobserwować wyraźnie męskie zachowania, szczególnie często miały miejsce interakcje z ojcem. Warto dodać, że opisani chłopcy, w porównaniu z tymi, których zachowania mają mniej męski charakter, postrzegają ojca jako bardziej serdecznego, troskliwego i opiekuńczego (tamże).

Na płaszczyźnie psychicznej wyróżnia się różne elementy kształtowania się tożsamości seksualnej. Obok zróżnicowania potrzeb i motywów seksualnych, które wyjaśnia psychoanaliza i teorie rozwoju, istotne znaczenie posiada także wiedza osoby o samej sobie z zakresu psychologii, a także rozmiar pozytywnych emocji, związanych z doświadczeniem samego siebie i będących istotnym elementem późniejszej autoprezentacji. Interaktywny model rozwoju człowieka oddziałuje przez całe jego życie. Zarówno interaktywny wczesnodziecięcy rozwój w symbiozie z matką, jak też późniejsze doświadczenia relacji ze znaczącymi osobami, mają znaczenie dla kształtowania się tożsamości seksualnej człowieka. Te różne doświadczenia relacji tworzą i kształtują zarówno schematy afektywno-motoryczne, jak też wewnętrzpsychiczne modele prezentacji samego siebie i przedmiotów relacji. Poczucie

bezpieczeństwa jest skutkiem wczesnodziecięcych doświadczeń z osobami, z którymi dziecko było w relacji (Sautermeister, 2011, s. 122–123).

Na modele zachowań, które są miarodajne dla zachowań interakcyjnych - także w wymiarze seksualnym - wpływają konkretne doświadczenia biograficzne danej osoby. Doświadczenie związku z bliską osobą we wczesnym dzieciństwie wpływa na poczucie bezpieczeństwa człowieka. Z kolei brak więzi z tą osobą lub zagrożenie płynące z jej strony (jak też choroba czy wyczerpanie) aktywuje system więzi rozumiany jako wrodzony system motywacji dla zachowania poszukującego bliskości i kontaktu cielesnego. Prowadzi to jednocześnie do zahamowania albo blokady systemu eksploracji czyli pierwotnego, wrodzonego systemu motywacji dla zachowań ciekawych i poszukujących przyjemności. Wiąż stanowi szczególny rodzaj relacji społecznych między dzieckiem i jego rodzicami. Relacje te rozwijają się przede wszystkim w pierwszych latach życia dziecka (włącznie z okresem prenatalnym) ⁴ i wpływają na jego późniejsze relacje z innymi osobami. Proces ten kształtuje się we wczesnym dzieciństwie, a potem trwa, właściwie w niezmienionej formie, w ramach stabilnych wewnętrznych modeli zachowań, które określają zarówno własny system postawy więzi, jak też wyobrażenie i perspektywę innych osób. W świetle studiów empirycznych doświadczenie silnych więzi w dzieciństwie rzadko prowadzi w dorosłości do aktywności seksualnej poza więzią, prowadzi za to do przywiązywania dużego znaczenia do wzajemności i kontaktu cielesnego w ramach relacji seksualnych. W przypadku osób, dla których doświadczenie więzi jest ambiwalentne, praktyki seksualne wydają się mieć mniejsze znaczenie niż doświadczenie czułości. Z kolei osoby, którym brak doświadczenia więzi, mają pozytywne nastawienie wobec okazjonalnego seksu i aktywności seksualnej bez miłości oraz okazują mniej wycucia dla sfery intymnej. Taki tok rozumowania potwierdza, że biologiczno-psychiczna tożsamość osoby wpisuje się w interakcje seksualne i seksualne zachowania względem samego siebie, a zachowania w zakresie seksualności nawiązują do przedwerbalnego okresu indywidualnego rozwoju człowieka (Sautermeister, 2011, s. 123–125).

Zatem decydującym dla kształtowania się tożsamości seksualnej na płaszczyźnie psychicznej jest okres dzieciństwa, a w nim rozwój sfery emocjonalnej, będącej istotnym elementem przeżywania przez człowieka seksualności w dorosłości. Do wielu potrzeb, które w tym obszarze powinny zostać zaspokojone, należy potrzeba czułości, indywidualnego traktowania, autonomii i niezależności, co zostaje zagwarantowane ze strony rodziców poprzez troskę o odpowiednią atmosferę i prawidłowe relacje względem siebie i wobec dziecka (Orzeszyna, 2008, s. 134–135). Podłożem kształtowania się tożsamości seksualnej człowieka na płaszczyźnie psychicznej jest zatem

⁴ Na temat znaczenia więzi z dzieckiem w okresie prenatalnym (zob.: J. Goleń, K. Urbańczyk, 2011, s. 95–114).

zaspokojenie potrzeby kontaktu dziecka z obydwójmi rodzicami i to od pierwszych chwil życia, szczególnie zaś w okresie adolescencji. Prawidłowe relacje z rodzicami pozwalają na wykształcenie u dziecka poczucia, że jest ono w stanie indywidualnie kształtować swoją drogę życiową i pokonywać pojawiające się na niej trudności. W obszarze emocjonalnym rodzice wzmacniają u dzieci poczucie bezpieczeństwa, poczucie własnej wartości. Działania rodziców potwierdzają męskość (kobiecość) dorastającego dziecka, co jest istotnym elementem tożsamości seksualnej i pomaga określać zasady reakcji emocjonalnych wobec osób płci przeciwnej. Afirmacja ze strony rodziców i przeświadczenie o byciu kochanym przez rodziców prowadzi u dziecka do aprobaty swojej płci, wzmacnia poczucie własnej wartości, gwarantuje stabilność emocjonalną i nabywanie dojrzałych sposobów reagowania emocjonalnego w relacjach z innymi, a w konsekwencji akceptację kobiecości lub męskości, co jest podstawą prawidłowego kształtowania się tożsamości seksualnej⁵.

Nieprawidłowe relacje dziecka ze swoimi rodzicami mogą być jednym z czynników zaburzenia orientacji seksualnej, będącej istotnym elementem tożsamości seksualnej człowieka. Nieprawidłowa relacja matki z synem może prowadzić do orientacji homoseksualnej syna. Dzieje się tak zwłaszcza w przypadku matki dominującej i zaborczej, zbyt silnie przywiązującej syna do siebie, uzależniającej i izolującej go od relacji z ojcem, co osłabia poczucie bezpieczeństwa, odwagę i wiarę w siebie. Oprócz tego orientacja homoseksualna u chłopców może być uwarunkowana nieobecnością ojca w wychowaniu syna lub relacjami nacechowanymi agresją, napięciem, nieporozumieniami i rywalizacją. Właściwa relacja i akceptacja przez ojca oraz identyfikacja z ojcem posiadają zasadnicze znaczenie dla rozwoju poczucia zaufania do własnej męskości. Osobowościowo słaby ojciec (lub nieobecny w procesie wychowania) nie zaspokaja u chłopca potrzeby ciepła, aprobaty, czułości. Syn nie posiada też wzorca mężczyzny, co prowadzi do braku poczucia męskości i poszukiwania jego zaspokojenia u innego mężczyzny. Także w przypadku dziewczyny nieprawidłowe relacje z rodzicami mogą warunkować orientację homoseksualną. W relacji z ojcem może to być brak uczuć, akceptacji i ciepła, agresywność i postawa wzbudzająca lęk, wykorzystanie seksualne w dzieciństwie, co prowadzi do lęku wobec mężczyzn. Problematyczna jest także słaba osobowość ojca, który jest zdominowany przez żonę, co sprawia, że córka nie odnajduje w nim ideału mężczyzny. W relacji z matką zostaje zaś zaburzona potrzeba identyfikowania się z matką, spowodowana przez jej dominację nad ojcem, co prowadzi do konfliktu z nią i braku zaufania. Taki wzór kontaktów z matką jest oparty na przekazywaniu córce negatywnych doświadczeń z mężczyznami, wrogości lub obojętności matki wobec córki, braku uczuć, ciepła i akceptacji. W takiej sytuacji

⁵ Por. D. Krok, K. Rychtarczyk (2010, s. 231–234); J. Strelau, D. Doliński (2008, s. 246); więcej na temat szczególnej roli ojca w procesie kształtowania się tożsamości dziecka w okresie dojrzewania zob.: Ł. Baka, (2003, s. 29–33); E. Napora (2003), s. 34–38.

dziewczyna może dążyć do poszukiwania zaspokojenia tych potrzeb w relacjach z innymi kobietami⁶.

W obliczu złożoności problemów związanych z kształtowaniem się tożsamości seksualnej człowieka na płaszczyźnie psychicznej, odpowiedzialność rodziców za ten proces dotyczy zwłaszcza obecności ojca i matki na poszczególnych etapach rozwoju psychoseksualnego oraz prawidłowości relacji z dorastającymi dziećmi. Nieodzowny dla harmonijnego i właściwego rozwoju dziecka, w tym także procesu kształtowania się jego tożsamości seksualnej, jest prawidłowy klimat uczuciowy panujący w rodzinie, zwłaszcza w pierwszych latach okresu niemowlęctwa i dzieciństwa, a także w okresie prenatalnym, gdyż w tych fazach tworzą się mechanizmy emocjonalne u dzieci, będące ważnym elementem tożsamości seksualnej. Chodzi o postawę równowagi, wzajemnej akceptacji i zrozumienia małżonków, niekonfliktowe relacje między nimi oraz obecność ojca i matki w latach decydujących dla procesu kształtowania się tożsamości seksualnej. W okresie przedpubertalnym i pubertalnym, kiedy dokonuje się kształtowanie tożsamości seksualnej dzieci, ważne są dojrzałe relacje między małżonkami, jakość więzi między ojcem i matką, co zabezpiecza prawidłowy rozwój uczuciowy dzieci⁷.

Zaniedbania i brak harmonii ze strony rodziców wynikające z nieobecności jednego lub obojga z nich, brak zainteresowania dziećmi, brak prawidłowych relacji z nimi albo przesadna surowość są czynnikami, które mogą wywołać u dzieci zaburzenia emocjonalne i uczuciowe oraz negatywnie wpływają na proces kształtowania się tożsamości seksualnej. Odpowiedzialność rodziców za ten proces polega na poświęcaniu czasu dzieciom, przebywaniu i rozmowach z nimi, umiejętności uważnego słuchania ich, wysiłku ich zrozumienia, umiejętności rozeznania prawdy obecnej czasami w różnych formach buntu, rodzącego się zwłaszcza w okresie dojrzewania. Ze strony rodziców ważna jest postawa empatii, która pozwala wczuć się w sytuację dzieci, odkrywających swoją tożsamość seksualną oraz pomoc we właściwym ukierunkowaniu rodzących się lęków i aspiracji. Odpowiedzialność rodziców na płaszczyźnie psychicznej kształtowania się tożsamości dziecka polega na postawie miłości, zarówno rodziców względem siebie (bo to ona tworzy odpowiedni klimat właściwego rozwoju dziecka), jak i postawie miłości wobec dziecka, która kształtuje podstawę afirmacji i akceptacji własnej osoby, a której konstytutywnym elementem jest tożsamość seksualna (Por. LPPZ 51).

⁶ J. Orzeszyna (2008, s. 138–144) - istnieje zależność między samoakceptacją dojrzewającego człowieka a relacją uczuciową między rodzicami i postawą akceptacji z ich strony, zob.: Z. Dąbrowska (2003, s. 28); J. Strelau, D. Doliński (2008, s. 236–237).

⁷Por. Papieska Rada ds. Rodziny, *Ludzka płciowość: prawda i znaczenie. Wskazania dla wychowania w rodzinie* (dalej: LPPZ), Watykan 1995, nr 50.

3. Płaszczyzna społeczna

Tożsamość seksualna jest rezultatem wielu czynników, także tych o charakterze społecznym, ściśle wiążących się z dobrem osoby. Obok orientacji seksualnej, która odnosi się do przedmiotu pożądania seksualnego, tożsamość seksualna wiąże się z wymiarem społecznym życia człowieka, na który składa się prezentacja samego siebie jako mężczyzny lub kobiety oraz rola płciowa, czyli to wszystko, co osoba czyni i mówi wskazując na swoją (albo innych osób) przynależność do płci. Zawiera się to w seksualności na płaszczyźnie biologicznej i psychicznej, ale do tego wymiaru się nie ogranicza. Percepcja siebie jako istoty o określonej tożsamości seksualnej jest uprzednia wobec orientacji seksualnej oraz przejęcia określonej roli społecznej z nią związanej. Jest to centrum istnienia człowieka i źródło dojrzałej emocjonalności, obecnej w miłości, działaniu i relacjach z innymi. Tożsamość seksualna człowieka na płaszczyźnie społecznej wpływa na to wszystko, co czynimy i co mówimy. Rozumienie przez człowieka samego siebie i innych jest mocno związane z rozumieniem znaczenia, jakie ma dla niego bycie kobietą i mężczyzną (Faggioni, *rok*, s. 117).

Do czynników społecznych, które wywierają wpływ na kształtowanie się tożsamości seksualnej człowieka zalicza się wychowanie, kulturę, normy etyczne społeczeństwa oraz biografię osoby. Rozwój psychoseksualny opiera się na systemie: podwzgórze–przysadka–gonady. Szczególnie ważna jest w tym względzie relacja między hormonami męskimi i żeńskimi z oznakowaniem seksualnym podwzgórza. Na tym poziomie nieprawidłowości hormonalne w zakresie testosteronu w okresie prenatalnym mogą przeszkodzić maskulinizacji podwzgórza, które nie jest wprawdzie oznaczone jako męskie lub kobiece, ale zachowuje się w sensie męskim lub żeńskim, zgodnie ze środowiskiem hormonalnym obecnym w każdej chwili. Oznacza to, że ruch hormonalny potrzebuje stałych interakcji ze środowiskiem, to jest z wychowaniem i regułami – osadzonymi w kulturze i etyce (Russo, 2004, s. 112–113). Jak widać, w procesie kształtowania się tożsamości seksualnej zachodzi ścisły związek między płaszczyzną biologiczną i psychiczną, co przekłada się na sposób podejmowania ról społecznych związanych z seksualnością oraz konkretnych postaw w zakresie aktywności seksualnej. Wzorce dla zachowań wynikających z tożsamości seksualnej zależą od postaw rodziców, społeczeństwa i kultury. Tam, gdzie rodzinne, kulturowe i społeczne wpływy negatywnie oddziałują na proces kształtowania się tożsamości seksualnej, pojawia się niepewność co do własnej płci, co może z kolei prowadzić do kryzysu tożsamości osobowej człowieka (Meistermann-Seeger, 1972, k. 264; Strelau, 2008, s. 234–235).

W celu wyjaśnienia procesu kształtowania się tożsamości seksualnej człowieka na płaszczyźnie społecznej naukowcy posługują się różnymi teoriami. Koncepcja poznawczo-rozwojowa wychodzi z założenia, że właściwe spełnianie ról związanych z seksualnością poprzedza trafna interpretacja ról oraz przypisanie się osoby do odpowiedniej roli. Samookreślenie siebie jako chłopiec czy dziewczyna jest postrzegane jako bazowo organizująca sprawność, która wynika z poznawczego osądu dotyczącego rzeczywistości cielesnej własnej osoby i przynależności do dwóch płci ucieleśnionych w osobie ojca i matki. W ten sposób dokonuje się odpowiednie przyporządkowanie własnej osoby do jednej z płci (Lang, 2010, s. 99).

Umiejętność określenia siebie jako osoby płci męskiej lub żeńskiej kształtuje się w okresie wczesnego dzieciństwa. Następnie formułuje się pojęcie ciągłości płci (czyli świadomości, że chłopcy będą mężczyznami, a dziewczęta kobietami) oraz niezmienności płci. Tożsamość seksualna jako integralna i trwała część naszego „ja” jest zatem rezultatem wrodzonej tendencji dziecka do organizowania i klasyfikowania informacji napływających ze środowiska oraz kultury używającej różnych wyróżników płci. Należą do nich imię, strój i zabawki, które pomagają zidentyfikować płeć. Dziecko przyswaja sobie schemat chłopca lub dziewczynki, który ukierunkowuje jego sposób postrzegania i klasyfikowania informacji oraz oczekiwań docierających z otaczającego świata (Szymanowska, 2007, s. 74–75). Społeczny wymiar kształtowania się tożsamości seksualnej zwraca uwagę na fakt, że proces ten dokonuje się w kontaktach z innymi ludźmi. Człowiek poprzez społeczne interakcje uczy się, że ludzie mają wobec niego określone oczekiwania wyrażane za pomocą słów i postaw. Szczególne znaczenie mają postawy wychowawcze, prezentowane od wczesnego dzieciństwa w procesie wychowania. Warto również podkreślić znaczenie innych środowisk, w tym grupę rówieśniczą (Jarzabek, 2002, s. 189).

Kształtowanie się tożsamości seksualnej, będącej konstytutywnym elementem tożsamości człowieka, opiera się na trzech filarach. Pierwszy z nich wiąże się z pytaniem „kim jestem?” i dotyczy postrzegania siebie jako mężczyzna lub kobieta, co jest ściśle związane z cielesnym wymiarem seksualności wyrażanym przez ciało i jego funkcje. Uświadomienie sobie przez człowieka specyfiki własnej cielesności jest istotnym elementem jego tożsamości seksualnej i podstawą percepcji samego siebie. Drugim ważnym elementem jest percepcja własnej osoby przez innych. Chodzi o to, jak inni postrzegają człowieka, za kogo go uważają, co wyraża nie tylko sposób zwracania się do niego, ale także poszanowanie i oczekiwania związane z pełnieniem ról społecznych. Biorąc pod uwagę fakt, że decydującym dla kształtowania się tożsamości seksualnej człowieka jest okres dojrzewania, istotne jest to, jak w tym czasie rodzice postrzegają swoje dzieci. Stąd można mówić o odpowiedzialności rodziców za ich sposób zwracania się do dorastającego dziecka. Ważne są też oczekiwania rodziców wobec dziecka oraz

ich percepcja kobiecości i męskości. Wreszcie tożsamość seksualną konstryuuje zaufanie do samego siebie, które człowiek zdobywa przez doświadczenie miłości, bycie ukochanym, afirmowanym, przyjętym, zaakceptowanym. Bazą zaufania do samego siebie jest pozytywne odczuwanie swojego ciała wyrażane przez czułość rodziców i bezwarunkową akceptację. Te postawy stanowią istotny element odpowiedzialności rodziców w procesie kształtowania się tożsamości seksualnej ich dzieci (por. Leimgruber, 2011, s. 97).

W obszarze społecznych wymiarów kształtowania się tożsamości seksualnej człowieka osadzona jest także teoria uczenia się. Zakłada ona, że role płciowe są wyuczonymi wzorami zachowań, które dziecko zdobywa przez własne doświadczenia i oddziaływanie środowiska, w którym żyje. Według tej teorii w procesie kształtowania się tożsamości seksualnej dziecka istotne znaczenie ma proces uczenia się ról płciowych poprzez modelowanie i naśladowanie, zwłaszcza rodziców. Dziecko ucząc się ról płciowych poznaje zachowania typowe dla mężczyzn i kobiet. Stąd w procesie kształtowania się tożsamości seksualnej na tym poziomie ważna jest obecność obydwójga rodziców. Nieobecność jednego z nich zafałszowuje i zniekształca obraz świata wpływającego na uświadomienie sobie ról społecznych związanych z własną płcią. Dziecko potrzebuje prawidłowego wzoru mężczyzny i kobiety pomagającemu mu w uświadomieniu sobie, jaką rolę będzie spełniało (będąc osobą określonej płci) i kształtującemu jego zdolność właściwych relacji i odniesień do osób płci odmiennej (Szymanowska, 2007, s. 75).

Istnieje pogląd, że dla kształtowania się tożsamości seksualnej człowieka w okresie dojrzewania i młodości istotne znaczenie posiadają wyidealizowane obrazy mężczyzny i kobiety, które często przekraczają możliwości jednostki. Obrazy te formują się w oparciu o treściowe wyczucie wartości i mogą mieć decydujące znaczenie dla nastawienia wobec życia i kształtowania tożsamości osobowej. Dzieje się tak z tego powodu, że w tym okresie rozwoju człowieka nie ma jakiegoś automatycznego paralelizmu cielesno-duchowego, który sprawiałby, że rozwojowi cielesnemu odpowiada dojrzałość psychiczno-duchowa. Stąd mamy do czynienia z trudnością, która może być przeszkodą w odkrywaniu własnej tożsamości płciowej w okresie dojrzewania i młodości. W związku z tym dla kształtowania się tożsamości seksualnej w tym okresie ważne znaczenie posiadają wyidealizowane obrazy mężczyzny i kobiety (Fraling, 1995, s. 30–31).

Odpowiedzialność rodziców za kształtowanie się tożsamości seksualnej dzieci na płaszczyźnie społecznej polega przede wszystkim na dawaniu przykładu poprzez poszanowanie przez matkę swojego powołania macierzyńskiego i swojego miejsca w życiu, co pomaga w rozwoju i docenieniu u córek cech kobiecości i macierzyństwa, będących istotnym elementem tożsamości seksualnej kobiety, a synom daje jasny,

mocny i szlachetny przykład kobiety. Z kolei postawa ojca powinna charakteryzować się stylem godności męskiej, co jest natchnieniem i wzorem dla synów, a u córek będzie budziło szacunek, podziw i poczucie bezpieczeństwa (por. LPPZ 59)⁸. Chodzi o przykład rodziców bycia mężczyzną lub kobietą, którzy w godności są sobie równi, ale z racji różnorodności płciowej spełniają różne role rodzinne i domowe (por. LPPZ 80). W okresie dojrzewania odpowiedzialność rodziców polega na towarzyszeniu rozwojowi ich dzieci, co ma pomóc im zaakceptować rozwój kobiecości i męskości w sensie cielesnym, psychicznym i duchowym. Samo zaś wyjaśnianie faktów związanych z dojrzewaniem fizjologicznym powinno dokonywać się w kontekście perspektywy małżeństwo-rodzina-rodzicielstwo (por. LPPZ 90-91). W okresie młodości odpowiedzialność rodziców dotyczy towarzyszenia dzieciom w rozeznaniu, przyjęciu i rozwinięciu ich powołania. W procesie tym decydująca jest świadomość pozytywnego znaczenia płciowości dla harmonii i rozwoju osoby oraz jej relacji do własnego projektu życia w rodzinie i społeczeństwie (por. LPPZ 105).

Należy mieć świadomość wzajemności oddziaływań czynników społecznych i kształtowania się tożsamości seksualnej. Z jednej strony tożsamość seksualna, u podłoża której leżą czynniki biologiczne i psychiczne, wskazuje na role społeczne związane z płcią. Z drugiej zaś strony, to czynniki społeczne i kulturowe wpływają na przypisywanie płci biologicznej i psychicznej odpowiednich ról i formowanie się relacji między mężczyzną i kobietą. Stan i rozwój przekonań religijnych, techniki, sztuka, czynniki społeczne i polityczne kształtują rolę osób określonej płci, formę relacji płciowych w społeczeństwie oraz spełnianie ról związanych z płcią (Burri, 1997, s. 92-93). Do czynników społecznych, które współcześnie w sposób szczególny oddziałują na kształtowanie się tożsamości seksualnej człowieka, należy przesadne akcentowanie w dyskursie publicznym względności wszelkich ról związanych z płciowością człowieka i poddawanie ich w wątpliwość, połączone z rozpowszechnianiem w środkach masowego przekazu fascynacji bezproblemowymi, przynajmniej z punktu widzenia medyczo-technicznego, możliwościami zmiany płci. Konsekwencją tego jest fakt, że coraz częściej w ramach iluzji „nowych narodzin” zmianę płci postrzega się jako sposób rozwiązania problemów związanych z tożsamością seksualną. Nie należy zapominać, że zjawisko to warunkuje wzrost zakłóceń w zakresie tożsamości seksualnej (Wille, 2000, s. 331).

Propagowana współcześnie ideologia gender, w której role społeczne wynikające z płci biologicznej i psychicznej uważa się za stereotypy, a wychowanie seksualne zmierzające do podjęcia określonych ról społecznych za determinację płciową

⁸ LPPZ - Papieska Rada ds. Rodziny (1995), *Ludzka płciowość: prawda i znaczenie. Wskazania dla wychowania w rodzinie*, Watykan.

(postuluje się też przewyższenie określonych ról i oczekiwań społecznych związanych z płcią), prowadzi nie tylko do propagowania różnych wariantów preferencji seksualnych, podważenia wartości małżeństwa i rodziny jako związku mężczyzny i kobiety, podważania norm etycznych w zakresie seksualności, ale problematyzuje także proces kształtowania się tożsamości seksualnej młodego człowieka. Sygnał ze strony nurtów kulturowych i społecznych opartych na idei genderyzmu, dotyczący tego, że role związane z seksualnością są konstruktem społecznym i są dowolnie zmienialne (niezależnie od bazy biologiczno-psychicznej ludzkiej płciowości), jest szczególnie niebezpieczny dla procesu kształtowania się tożsamości seksualnej, zwłaszcza w przypadku młodych ludzi, którzy w okresie dojrzewania doświadczają niepewności własnej tożsamości seksualnej i są dopiero na pewnym etapie jej kształtowania, co, jak wiadomo, dokonuje się także w oparciu o oddziaływanie czynników społecznych (por. Glombik, 2011, s. 170–172).

Możliwość przeciwstawiania się wpływom społecznym oddziałującym na proces kształtowania się tożsamości seksualnej młodego człowieka są ze strony rodziców ograniczone. Fakt ten jednak nie oznacza, że zostają oni zwolnieni z odpowiedzialności w tym względzie. Chodzi zwłaszcza o postawę świadomości negatywnych skutków, jakie propagowane idee mogą wyrzeć na osobowość dzieci, przeciwstawienie się w miarę możliwości tym wpływom, demaskowanie zagrożeń zeń płynących, a przede wszystkim pielęgnowanie i przekaz świata wartości religijnych, etycznych i kulturowych, które będą gwarantowały prawidłowy klimat społeczny, w jakim dokonuje się proces kształtowania się tożsamości seksualnej potomstwa (por. LPPZ 135–144).

Złożony proces kształtowania się tożsamości seksualnej człowieka dokonuje się przez całe jego życie, ale decydujące znaczenie posiada okres dojrzewania, wczesnego dzieciństwa oraz faza prenatalna. Jest to czas, w którym szczególne znaczenie dla rozwoju człowieka (w tym także dla kształtowania się tożsamości seksualnej, będącej konstytutywnym elementem tożsamości osobowej), mają jego rodzice. Od ich odpowiedzialnych postaw i właściwych relacji z dziećmi zależy prawidłowość procesu kształtowania się tożsamości seksualnej, dokonującego się na płaszczyźnie biologicznej, psychicznej i społecznej. Przedstawione podstawowe wymiary odpowiedzialności rodziców za kształtowanie się tożsamości seksualnej dzieci stanowią jedynie przyczynek do dalszych studiów i badań interdyscyplinarnych, w ramach których wyniki nauk szczegółowych o człowieku, biologii, psychologii i socjologii, spotkają się ze stwierdzeniami o charakterze filozoficznym i teologicznym, zwłaszcza zaś z obszaru teologii moralnej, gdzie jednym z kluczowych pojęć jest odpowiedzialność.

Uświadomienie problemów i złożoności procesu kształtowania się tożsamości seksualnej młodego człowieka powinno zostać dopełnione podjęciem właściwych postaw i zadań ze strony rodziców, które warunkują jego prawidłowy przebieg.

Bibliografia:

- Baka Ł. (2003), *Identyfikacja z ojcem a wzorce idealnego mężczyzny w percepcji chłopców w wieku adolescencji*, *Małżeństwo i Rodzina* 4, 2, s. 29–33.
- Burri J. (1977), „*Als man und Frau schuf er sie*”. *Differenz der Geschlechter aus moral- und praktisch-theologischer Sicht*, Zürich–Einsiedeln–Köln, s. 64–76;
- Dąbrowska Z. (2003), *Różnicujący wpływ płci na relacje rodziców i dzieci*, *Małżeństwo i Rodzina* 3, 2.
- Faggioni M.P. (2010), *Sessualità, matrimonio, famiglia*, Bologna.
- Fraling B. (1995), *Sexualethik. Ein Versuch aus christlicher Sicht*, Paderborn.
- Glombik K. (2011), *Współczesny kontekst społeczno-kulturowy wychowania seksualnego. Próba diagnozy*, *Family Forum* 1, s. 170–172.
- Goleń J., Urbańczyk K. (2011), *Więź matki z dzieckiem w okresie prenatalnym*, *Życie i Płodność* 1, 5,, s. 95–114.
- Gruszka J. (2012), *Żywnienie w ciąży a zdrowie mamy i dziecka – wybrane aspekty*, w: *Ciąża i narodziny fundamentem przyszłości dziecka. Zagadnienie interdyscyplinarne*, E. Lichtenberg-Kokoszka, E. Janiuk red., Kraków, s. 41–55.
- Holotik G. (1990), *Verantwortung*, w: *Neues Lexikon der christlichen Moral*, H. Rotter, G. Virt red., Innsbruck–Wien, s. 821–822.
- Huber J. (1998), *Transseksualizm i transwestytyzm a zgoda małżeńska*, w: *Tożsamość seksualna nupturientów a zdolność do zgody małżeńskiej*, B.W. Zubert red., Opole, s. 32–34.
- Jarząbek G. (2002), *Tożsamość seksualna człowieka w świetle współczesnej seksuologii*, *Nowiny Lekarskie* 2–3, 71.
- Korff W., Wilhelms G., *Verantwortung*, w: *Lexikon der christlichen Ethik*, G.W. Hunold, J. Sautermeister red., t. 2, Freiburg im Breisgau 2003, k. 1909;
- Krok D., Rychtarczyk K. (2010), *Wpływ relacji z ojcem na percepcję wizerunku ciała u kobiet w wieku późnej adolescencji*, w: *Rodzina w nurcie współczesnych przemian. Studia interdyscyplinarne*, D. Krok, P. Landwójtowicz red., Opole, s. 231–234.
- Lang H. (2000), *Geschlechtlichkeit, Geschlechtsidentität*, w: *Lexikon der Bioethik*, W. Korff, L. Beck, P. Mikat red., t. 2, Gütersloh, s. 99.
- Leimgruber S. (2011), *Christliche Sexualpädagogik. Eine emanzipatorische Neuorientierung für Schule, Jugendarbeit und Beratung*, München.

- Lichtenberg-Kokoszka E. (2011), *Zapobieganie ciąży jako wielowymiarowy problem współczesności. Przykłady wybrane z perspektywy biomedycznej*, w: *Sakrament pokuty wobec problemów współczesności*, K. Glombik red., Opole, s. 333–346.
- Meistermann-Seeger E. (1972), *Identität*, w: *Lexikon der Sexualerziehung für Eltern, Lehrer und Schüler*, T. Brocher, L. von Friedeburg red., Stuttgart, k. 264.
- Napora E. (2003), *Tożsamość płciowa chłopców wychowywanych przez samotne matki*, *Małżeństwo i Rodzina* 4, 2, s. 34–38.
- Orzeszyna J. (2008), *Skłonności homoseksualne w aspekcie wychowania dziecka*, w: *Antropologia teologiczno-moralna. Koncepcje. Kontrowersje. Inspiracje*, I. Mroczkowski, J.A. Sobkowiak red., Warszawa, s. 134–135.
- Papieska Rada ds. Rodziny (1995), *Ludzka płciowość: prawda i znaczenie. Wskazania dla wychowania w rodzinie*, Watykan.
- Prusak M. (2009), *Mechanizm działania hormonalnych preparatów antykoncepcyjnych. Porównanie informacji zawartych w ulotkach dla pacjentek i w podręcznikach akademickich*, *Życie i Płodność* 3, 3, s. 39–50.
- Russo G. (2004), *Anatomia e fisiologia sessuale*, w: *Enciclopedia di bioetica e sessuologia*, red. tenże, Torino, s. 112–113.
- Sautermeister J. (2011), *Sexualität und Identität. Theologisch-ethische und moralanthropologische Reflexionen*, w: *Zukunftshorizonte katholischer Sexualethik*, K. Hilpert red., Freiburg im Breisgau, s. 120–121.
- Strelau J., Doliński D. (2008), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 2, Gdańsk.
- Szymanowska A. (2007), *Identyfikacja z płcią*, w: *Wychowanie do życia w rodzinie. Słownik pojęć*, K. Ostrowska red., Kraków, s. 74–75.
- Wille R. (2000), *Sexualität*, w: *Lexikon der Bioethik*, W. Korff, L. Beck, P. Mikat red., t. 3, Gütersloh.